

УДК 338.43:626.8 (477)

О. В. ЯЦЕНКО

м. Черкаси

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МЕЛІОРАТИВНИХ АГРОСИСТЕМ СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНІВ

Стаття присвячена дослідженню методичних та практичних засад меліорації в розвитку регіональних агросистем. Досліджено сутність поняття меліорації у науковій літературі та законодавстві, визначені основні його ознаки і структурну побудову. Висвітлений поетапний розвиток меліоративного комплексу України та сучасний стан меліорації як перехід від накопичення ідей і форм науково-технічного прогресу до безпосередньо їх реалізації. Проаналізовані причини зниження ефективної роботи меліоративного комплексу та надані рекомендації щодо його поліпшення в сучасних умовах.

В статті наведено комплекс проблем, які необхідно подолати для створення ринку інноваційної продукції у водогосподарсько-меліоративному комплексі. Обґрунтована доцільність створення нових меліоративних сільських регіонів з включенням систем правових, організаційних і фінансово-економічних механізмів, що регулюють взаємовідносини між учасниками меліоративних процесів.

Визначена роль держави, сільськогосподарських підприємств вітчизняних і зарубіжних інвесторів в управлінні розвитком водогосподарсько-меліоративного комплексу України.

Ключові слова: управління, розвиток, меліорація, економічна ефективність меліорації, меліоративна агросистема.

Постановка проблеми. Оцінюючи економіко-екологічний стан зрошуваних земель сільських регіонів, слід зазначити, що їх функціонування та розвиток визначається рівнем управління агротехнічного та економічного характеру. Незважаючи на досить велику кількість різних наукових рекомендацій, меліоративне освоєння земель супроводжується підйомом різного рівня як позитивних так і негативних наслідків.

Меліорація являє собою систему заходів для регулювання водного, сольового і поживного режимів ґрунтів, яка дозволяє створювати умови для одержання високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур, раціонального використання водних і земельних ресурсів, поліпшення природних і соціально-економічних умов.

Поряд з позитивним прогресує засолення і заболочування зрошуваних земель і прилеглих територій, спостерігається тенденція зниження ґрунтової родючості.

Головну причину зниження ефективної роботи меліоративного комплексу за останні десятиріччя багато вчених бачать у використанні при плануванні розвитку меліорації недосконалих статистичних моделей, що не дозволяють в умовах зміни демографічної та екологічної ситуації враховувати динамічну єдність природних ресурсів та перспективу

переходу на багатокладні форми господарювання на селі. Негативне внесла дестабілізація сільськогосподарського виробництва, економічна слабкість більшості виробничих одиниць, нездатних фінансувати дорогі заходи з експлуатації, реконструкції зрошувальних систем, проведення комплексних заходів меліорації, вирішення проблем сільськогосподарського водопостачання. У ході проведеного дослідження виявлені основні ознаки системної кризи у розвитку меліоративних агросистем сільських регіонів та визначені шляхи зміцнення управління цим комплексом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У галузевій нормативній літературі меліорація визначається як корінне поліпшення земель шляхом проведення гідротехнічних, культуротехнічних, хімічних, протиерозійних, агролісомеліоративних, агротехнічних та інших заходів. [1] Зміст поняття меліорації включає більш розгорнуту систему організаційно-господарських і техніко-економічних заходів, спрямованих на докорінне поліпшення умов господарювання та отримання ефективних результатів.

Проблематиці розвитку меліоративних агросистем та ефективності управління ними присвячені наукові праці таких вчених, як І. П. Айдарова, К. А. Вернера, А. І. Воейкова, М. В. Глістина, А. І. Голованова, О. М. Костяко-

ва, С. М. Польчиної, О. І. Скворцова, Т. І. Сурікової, Ю. І. Сухарева, М. Т. Устінова, М. С. Фролова, А. М. Шульгіна та інших.

Відаючи належне їхньому внеску у вирішення теоретичних та прикладних проблем розвитку меліорації та провівши аналіз наукових праць виявлено, що неповною мірою розглянуті аспекти формування на базі меліоративних підприємств регіональних агросистем та методів управління ними в ринкових умовах господарювання, що обумовило актуальність даної наукової праці.

Постановка завдання. Завдання дослідження – виявити основні причини зниження ефективності меліоративних заходів та розширеного відтворення водогосподарської інфраструктури в зоні масштабних меліорацій, проаналізувати стан меліоративної галузі, обґрунтувати перспективні напрями ефективного управління розвитком меліоративних агросистем сільських регіонів.

Виклад основного матеріалу. Проблема раціонального використання та охорони природних ресурсів як у минулому, так і сьогодні, набула величезного соціально-економічного значення і є актуальною не лише у зв'язку зі здійсненням широкомасштабних гідромеліоративних заходів, а й через виснаження, деградацію або забруднення природних ресурсів.

Зменшення залежності сільськогосподарського виробництва від несприятливих природно-кліматичних умов, поліпшення екологічного стану та гарантування екологічно безпечних умов експлуатації меліоративних систем неможливе без підвищення ролі меліорованих земель у продовольчому й ресурсному забезпеченні держави. Від ефективності їх використання та збереження залежить економічна, екологічна та соціальна ситуація в країні.

Основоположники меліоративної науки стверджують, що головним фактором стабілізації та збільшення природної родючості земель сільськогосподарського призначення є меліорація. Меліорація – це потужний економічний фактор розвитку країн, швидкої та глибокої трансформації просторової структури і стану природно-територіальних комплексів. Проте сформована сьогодні система водогосподарсько-меліоративного комплексу

нині не спроможна задовольнити ні потреб своїх користувачів, ні вимог аграрного ринку. Заснована на технократних принципах, ця система в нових умовах господарювання знизилася свою ефективність та поступово себе вичерпала. Крім того, вона не відповідає сучасним завданням щодо екологізації і принципово новій оцінці результатів як водо-, так і землекористування. Головною причиною формування на них несприятливого меліоративного стану є недотримання режимних характеристик технології поливів через нездатність сільськогосподарських підприємств забезпечити кваліфіковане використання зрошуваних земель. Господарства, будучи безпосередніми виконавцями агро-меліоративних технологій, не в змозі також налагодити відстеження динаміки меліоративного стану на своїх землях і тим більше вживати своєчасних заходів щодо його оздоровлення.

Через недосконалість виробничо-експлуатаційних структур не дають ефекту навіть технічно досконалі меліоративні об'єкти. Так, проект Каховської зрошувальної системи був виконаний на сучасному рівні із закритою внутрішньогосподарською зрошувальною мережею і повною автоматизацією поливу. Проте, через недоліки в експлуатації система працює з порушенням меліоративних режимів, що призвело до підйому ґрунтових вод. Інгулецька зрошувальна система побудована близько 50 років тому, працює з порушенням проектних режимів, і тому меліоративна ефективність її невисока.

За останні роки в результаті значного погіршення ресурсного забезпечення, погіршився стан внутрішньогосподарської меліоративної мережі, знизилася ефективність використання зрошуваних земель, а їх роль у продовольчому забезпеченні держави значно зменшилася. За даними меліоративного кадастру України, хороший еколого-меліоративний стан мають лише 15–20 відсотків зрошуваних земель, 60–70 – задовільний, а 15–20 відсотків – незадовільний. Сучасний стан меліорованих земель залишається досить складним, оскільки агротехнічні та гідромеліоративні заходи здійснюються на дуже обмеженій території. Із загальної наявності зрошуваних земель більше половини потребу-

ють проведення капітальних робіт із реконструкції, підвищення їх технічного рівня та інших заходів.

Поглиблення ринкових відносин в українській економіці вимагає внесення істотних змін у політику держави щодо формування необхідних умов для забезпечення подальшого функціонування і розвитку водогосподарсько-меліоративного комплексу.

Для підвищення ефективності функціонування водогосподарсько-меліоративного комплексу необхідно виявити шляхи збільшення ефективності споживання природно-ресурсного потенціалу як головного фактору зростання сільськогосподарського виробництва. Виходячи з цього, розвиток зрошення в Україні на сучасному етапі має ставити мету не тільки збільшення сільськогосподарської продукції, але й збереження та покращення родючості ґрунтів за умови раціонального використання земельних, водних й інших ресурсів і охорони навколишнього середовища.

Підвищення ефективності використання водних та земельних ресурсів у зрошуваному землеробстві – один із важливих чинників інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що обумовлює вирішення складних соціально-економічних завдань. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення ролі водогосподарсько-меліоративного комплексу в підвищенні ефективності агропромислової сфери сільських регіонів. Потрібно більш ефективно використовувати наявний ресурсний потенціал водогосподарсько-меліоративного комплексу і за рахунок цього забезпечити збільшення виробництва сільськогосподарської продукції.

Аналіз свідчить, що навіть у часи інтенсивного розвитку меліорації в Україні, коли площа зрошуваних земель сягала 2,6 млн. га, це дорівнювало лише 13% загальної площі сільгоспугідь. У той же час у країнах Західної Європи та інших континентів, які мають аналогічні кліматичні умови, цей показник значно вищий: у Болгарії – 31,2%, Румунії – 23,7, Італії – 34,1, Мексиці – 21,3, США – 13% [3, с. 3]. Незважаючи на досить високу ефективність зрошення, темпи його розвитку в останні десятиріччя значно скоротились і становлять близько 0,6% у рік порівняно з 2,3–2,5% у 70–

80-ті роки та 1% – у 90-ті роки минулого століття.

Перехід до ринкових відносин господарювання негативно позначився саме на гідромеліорації земель, а гострий дефіцит бюджетних коштів, у тому числі й централізованих інвестицій, зумовив майже повну розбалансованість розвитку водогосподарсько-меліоративного комплексу і зробив неможливим нормальне функціонування гідромеліоративних систем та об'єктів. Починаючи з 1991–1992 рр., на фоні загальної економічної кризи відбувається некероване скорочення зрошуваних земель. Особливістю цього процесу є випереджаюче зменшення площ фактичного поливу по відношенню до наявної площі зрошення. Технічні можливості меліоративних систем наразі дають можливість поливати 943 тис. га зрошуваних земель, або 43% від наявних, а фактично поливається в останні роки в середньому близько 640 тис. гектарів.

На сьогоднішньому етапі функціонування економіки основними проблемами розвитку меліоративної сфери є швидкі темпи морального та фізичного старіння меліоративних фондів, висока енерго- та матеріаломісткість меліоративних систем, порушення структури сівозмін, радіаційне та хімічне забруднення ґрунтів та водних ресурсів, підтоплення, заболочення та засолення меліорованих територій, зниження їх продуктивності, скорочення посівних площ найпродуктивніших культур, диспаритет цін на продукцію сільськогосподарства, втрата цілісності експлуатації систем у результаті розпаювання сільськогосподарських угідь тощо [4, 5].

Ринкові перетворення довели безперспективність примусових, адміністративних методів впливу на водокористувачів, тому на порядок денний постала проблема формування системи управління підойм, що стимулюватимуть водокористувачів до економії водних ресурсів. Пріоритетним напрямом підвищення ефективності водокористування у водогосподарсько-меліоративному комплексі є вдосконалення експлуатації гідромеліоративних систем та управління цим процесом за рахунок створення нових організаційних форм управління експлуатацією такими

системами. Як свідчить практика, саме неефективна експлуатація систем, гострий дефіцит коштів на технічне обслуговування гідромеліоративної мережі, подачу і відведення водних ресурсів є найбільш вразливим місцем у меліорації земель.

Поширення ринкових відносин на сферу діяльності водогосподарського комплексу, експлуатаційні організації якого перебувають у державній власності, і споживачів води, які відносяться до приватної, колективної, комунальної і загальнодержавної власності, стримується не взаємопов'язаними і розосередженими в часі і просторі їх економічними інтересами. Це, у свою чергу, призводить до зниження ефективності використання зрошуваних земель і ресурсного потенціалу водогосподарського комплексу, нераціонального витрачання як матеріально-технічних і енергетичних, так і водних ресурсів, з одного боку. З іншого – усі учасники виробничої діяльності матеріально не зацікавлені в раціональному та високоефективному веденні справ, оскільки їх діяльність не залежить від остаточних результатів та ефективності виробництва чи рівня використання ресурсного потенціалу зазначених галузей економіки.

Незадовільний стан використання меліорованих земель потребує пошуку нових організаційних і економічних форм сільськогосподарського виробництва на цих землях у період трансформації господарського механізму. У першу чергу виникає необхідність удосконалення економічних взаємовідносин між водогосподарськими та сільськогосподарськими підприємствами, а також вирішення комплексу питань інвестиційного забезпечення нормального функціонування гідромеліоративних систем.

Необхідно зазначити, що нинішня система економічних відносин залишилась практично незмінною і не дає змоги забезпечити водогосподарські об'єкти повноцінним фінансуванням. Неадаптованими до ринкових умов залишаються механізми фінансування міжгосподарських і загальнодержавних меліоративних систем, які розташовані на приватизованих землях, а також принципи економічної взаємодії землекористувачів із водогосподарськими організаціями.

В Україні досі не створені рівні умови господарювання для всіх суб'єктів. Фінансування одних меліоративних систем за рахунок бюджету, а інших – лише за рахунок результатів господарської діяльності спричиняє економічну дискримінацію останніх. У результаті виникла необхідність перегляду водогосподарської політики, створення економічних важелів регулювання водокористування і водоохоронної діяльності.

Дослідження показують, що ринкова економіка, різноманітність систем господарювання, які ґрунтуються на різних формах власності, функціонують за притаманними їм законам та закономірностям, атрибутами яких є поєднання саморегулювання та державне регулювання організаційно-економічних відносин. У той же час через специфіку водогосподарсько-меліоративного комплексу саморегулювання не повинне носити загальний характер.

У зв'язку з цим необхідні принципово нові стратегічні пошуки шляхів подолання економічної нестабільності на основі активізації інноваційних процесів, спрямовані на забезпечення соціально-економічної стійкості водогосподарсько-меліоративного комплексу.

Особливої актуальності набувають питання вдосконалення механізму надання державної підтримки сільськогосподарському товаровиробнику на меліорованих землях, розробка механізму економічного стимулювання власників землі підвищувати її родючість, у тому числі здійснюючи меліоративні заходи. Вирішення цих питань безпосередньо пов'язане із створенням можливостей і виникненням економічного інтересу інвестувати кошти в меліорацію земель. Процес формування і становлення ринку інноваційної продукції й організаційно-економічного механізму вимагає також належного інвестиційного забезпечення. Таким чином, йдеться про створення передумов для активізації інвестиційної діяльності у сфері меліорації земель.

Сучасний стан зрошуваних меліорацій вимагає переходу водогосподарської галузі до інноваційної моделі розвитку, що базується на еколого-економічних принципах, насамперед ресурсоекономії, ресурсозбережен-

ні і ресурсовідновленні земельного й водного потенціалу. Поєднання інноваційної та інвестиційної діяльності, зростання обсягів вкладання коштів у сучасні інноваційні технології та виробництво інноваційних продуктів слід розглядати як найважливішу передумову ефективного і сталого розвитку водогосподарського-меліоративного комплексу.

Проте сьогодні більшість сільськогосподарських підприємств не мають у своєму розпорядженні власних засобів для розвитку меліорації, тому спочатку необхідно створити в галузі сприятливий інвестиційний клімат, що потребує вдосконалення методів управління та відпрацювання механізму матеріальної зацікавленості учасників господарської діяльності в досягненні позитивних результатів.

Особливе значення має державне регулювання розвитку і ефективності меліорації. Тут на перший план виходить завдання створення системи контролю стану меліоративних об'єктів і ефективності використання меліоративних земель. Правильна оцінка стану меліоративної галузі необхідна для оптимізації фінансових вкладень у неї із бюджетів усіх рівнів, розробки і здійснення заходів щодо подолання спаду в розвитку меліорації.

Суб'єктами інвестиційного процесу у водогосподарсько-меліоративному комплексі можуть бути як держава, так і сільськогосподарські підприємства, вітчизняні та іноземні інвестори, інвестиційні та венчурні фонди, недержавні пенсійні фонди, лізингові компанії, страхові компанії та інші юридичні та фізичні особи тощо. З цією метою доцільно вирішити питання про створення спеціального інноваційно-інвестиційного фонду за рахунок бюджетних коштів, бюджетів різних рівнів і за участю комерційних банків, підприємницьких структур, приватних інвесторів.

Висновки та перспективи досліджень. Таким чином, оцінюючи сучасний стан меліорації, розвиток її на найближчу та довгострокову перспективу слід орієнтуватися перш за все на власні інвестиції, вишукуючи для цього внутрішні резерви підприємств та коштів обласних і районних бюджетів, а в подальшому необхідно розробити інвестиційний проєкт, у реалізації якого братимуть участь як

свої інвестори, так і зарубіжні партнери. Як правило, саме інвестиція є безпосереднім носієм інновацій.

Крім цього, для створення ринку інноваційної продукції у водогосподарсько-меліоративному комплексі необхідно сформувати систему правових, організаційних і фінансово-економічних механізмів, що регулюють взаємовідносини між виробниками науково-технічної й інноваційної продукції та її споживачами в усіх галузях і сферах. Тобто йдеться про формування єдиного організаційно-економічного механізму регулювання і стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності у водогосподарсько-меліоративному комплексі.

На нашу думку актуальним в сучасних умовах господарювання, в умовах розвитку інтеграційних процесів сільськогосподарського виробництва є поєднання зусиль учасників меліорації у регіональні агросистеми з метою ефективного використання технологій зрошення земель, виробництва сільськогосподарської продукції, вирішення важливих економічних та соціальних проблем в сільських регіонах. Наскільки ефективним буде такий механізм, настільки результативною стане і практична реалізація науково-технічних та інноваційних розробок.

Список використаних джерел

1. Трегобчук В.М. Экономико-экологические проблемы гидромелиорации. / В.М. Трегобчук. — Киев: Наукова думка, 1990. — 67 с.
2. Кужилин И. П. Мелиорация земель как фактор продовольственной и экономической безопасности / И. П. Кружили // Мелиорация и водное хозяйство. — 2004. — № 2. — С. 18—20.
3. Дупляк В. Д. Задачи охраны окружающей среды и социальные проблемы при развитии мелиорации на юге Украины: метод. реком. / В.Д. Дупляк, Ю.А.Чирва. — К.: Знание, 1989. — 16 с.
4. Крученик В. Підходи до управління меліоративними системами в умовах реформування АПК / В. Крученик // Водне господарство України. — 2002. — № 3—4. — С. 10—13.
5. Олександренко М. Держводгосп закликає зберігати створений потенціал / М.Олександренко // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 144. — С. 5.
6. Павлов В. І. Економічний потенціал регіонального розвитку: діагностика та реалізація / В. І. Павлов, С. О. Лукін; за ред. Долішнього М. І. — Луцьк: Надстир'я, 2002. — 160 с.
7. Рекс Л.М. Системные исследования меліоративных процессов и систем. М.: Издательство «Аслан», 1995.
8. Reclamation — Terminology and conception. H.Resulovic Faculty of Agryculture, Sarajevo. Zemliste Bilika, Vol.33.No.1.Belgrad, 1984.

O. V. YATSENKO
Cherkasy

MANAGING THE DEVELOPMENT OF RECLAMATION OF AGRICULTURAL SYSTEMS IN RURAL AREAS

The article investigates methodological and practical principles of land reclamation in the development of regional agricultural systems. The essence of the concept of reclamation in the scientific literature and legislation, by its basic characteristics and structural construction. Highlighted by a gradual development of reclamation complex of Ukraine and the present state of reclamation as a transition from the accumulation of ideas and forms of scientific and technological progress to directly implement them. The reasons effective reduction of complex reclamation and recommendations to improve it in modern terms.

The article describes a set of problems that must be overcome to create market innovative products in Water Management and reclamation sector. The expediency of new reclamation rural areas with the inclusion of legal, organizational, financial and economic mechanisms that govern the relationship between the parties reclamation processes.

The role of state farms domestic and foreign investors in managing the development of Water Management and reclamation complex of Ukraine.

Keywords: management, development, improvement, economic efficiency irrigation, reclamation Agrosystem.

A. В. ЯЦЕНКО
г. Черкассы

УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ МЕЛИОРАТИВНЫХ АГРОСИСТЕМ СЕЛЬСКИХ РЕГИОНОВ

Статья посвящена исследованию методических и практических основ мелиорации в развитии региональных агросистем. Исследована сущность понятия мелиорации в научной литературе и законодательстве, определены основные его признаки и структурное построение. Освещен поэтапное развитие мелиоративного комплекса Украины и современное состояние мелиорации как переход от накопления идей и форм научно-технического прогресса в непосредственно их реализации. Проанализированы причины снижения эффективной работы мелиоративного комплекса и даны рекомендации по его улучшению в современных условиях. В статье приведен комплекс проблем, которые необходимо преодолеть для создания рынка инновационной продукции в водохозяйственно-мелиоративном комплексе.

Обоснована целесообразность создания новых мелиоративных сельских регионов с включением систем правовых, организационных и финансово-экономических механизмов, регулирующих взаимоотношения между участниками мелиоративных процессов.

Определена роль государства, сельскохозяйственных предприятий отечественных и зарубежных инвесторов в управлении развитием водохозяйственно-мелиоративного комплекса Украины.

Ключевые слова: управление, развитие, мелиорация, экономическая эффективность мелиорации, мелиоративная агросистема.

Стаття надійшла до друку 04.12.2014